

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

Բանայի բառեր – Սահմանադրության վերահռչակում, Օսմանյան կայսրության խորհրդարան, պատերազմական նախարարություն, օսմանյան բանակ, կայսերական իրադե, զինվորագրություն, Աբդուլ Համիդ

XIX դարում լուրջ փոփոխություններ կատարվեցին Օսմանյան կայսրության ռազմական համակարգում: Բազմաթիվ գործոններ ստիպեցին վերակազմավորել կամ ամբողջությամբ լուծարել զինվորական որոշ կառույցներ՝ որոնք մինչ այդ բանակի հիմնական մասն էին կազմում: Դրա հետ մեկտեղ՝ սուլթանները սկսեցին խորհել բանակը համալրելու այլընտրանքների մասին: Դեռևս Մահմուդ II-ը (1808-1839) մտադրվել էր կայսրության բոլոր հպատակ ժողովուրդների համար պարտադիր զինվորագրության օրենք սահմանել:

1843 թ. սեպտեմբերին ընդունվեց զինվորական բարեփոխումների մասին նոր օրենք, ըստ որի՝ օսմանյան բանակը վերակազմավորվեց եվրոպական բանակների օրինակով: Այն բաժանվեց երկու հատվածի՝ գործող բանակի (նիզամիե) և պահեստային բանակի (ռետիֆ), որոնց զորակոչիկները ծառայում էին համապատասխանաբար՝ հինգ և յոթ տարի ժամկետներով: Ընդունված նոր օրենքի հիման վրա կազմավորվեց օսմանյան հինգ բանակ¹:

1864 թ. Կ. Պոլսում սկսեց գործել Փանկալթըրի զինվորական վարժարանը (Հարբիյե), սակայն միայն մուսուլմանների համար: Սուլթան Աբդուլ Ազիզի II-ի (1861-1876) հրամանով՝ որպես փորձ հինգ հայ երտասարդների (Գաբրիել Էքնայան, Կարապետ Բարադամյան, Սիմոն Տատյան, Հովյան և Սինարյան) թույլատրեցին ընդունվել այդ վարժարան, որոնց մտադիր էին բարձրացնելու մինչև հազարապետի-բինբաշիի աստիճանի: Բայց հետո հրաժարվեցին այդ մտադրությունից, և նրանց հարյուրապետի-յուզբաշիի աստիճանից բարձր կարգավիճակ չշնորհվեց: Նրանք օսմանյան բանակի առաջին և վերջին զինվորականներն էին²: Սակայն Խ. Սրաջյանը, վկայակոչելով այս փաստը, գրում է որ «...մինչև հարյուրապետութեան աստիճան խոստացան, հայերն ալ մէկ մէկ պատրուակով հրաժարեցան»³:

1877-1878 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի ժամանակ օսմանյան պետությունը քրիստոնյաներից ևս զինվորներ պահանջեց: Հայոց ազգային

¹ Տե՛ս **Սիմոնյան Հր.**, Թուրք ազգային բուրժուազիայի գաղափարախոսությունը և քաղաքականությունը, Երևան, 1986, էջ 11:

² **Աճառյան Հր.**, Հայոց դերը Օսմանյան կայսրության մեջ, Երևան, 1999, էջ 15:

³ **Սարաջեան Խ.**, Հայոց դերը Թուրքիոյ մէջ, Երևան, 2000, էջ 25:

երեսփոխանական ժողովում այս հարցի քննարկումը վեճ հարուցեց. Մաթևոս Իզմիրլյանը և Խորեն Նար բեյը պնդում էին, թե ընդհանուր զինվորագրությունը պահանջում է պետության մեջ հավասարություն: Ուստի նրանք հարց էին բարձրացնում, թե Օսմանյան կայսրությունում հավասարության բացակայության պայմաններում արդյոք նպատակահարմար է այդ պետությանը զինվորներ տրամադրել: Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարք Ներսես Վարժապետյանն ընդունեց գլխահարկի փոխարեն զինվորներ տալու տարբերակը, սակայն պայմանով, որ հայերը թուրք զինվորների հետ չխառնվեն, այլ ընդգրկվեն առանձին գնդում՝ ունենալով դրոշակ և հրամանատար¹: «Դուրը կ'ուզեր օսմանեան բանակին մեջ համեմատաբար մեծ թուով զօրք ունենալ, Ներսես Վարժապետեան ալ կ'ուզէր հայ զինվորին ծառայութիւնը մատնանիշել»², – նկատում է Խ. Մարաջյանը:

1877 թ. դեկտեմբերի վերջերին Հայոց ազգային ժողովը մերժեց կայսերական իրադեն, որով 17–45 տարեկան բոլոր քրիստոնյաները բանակ էին գորակոչվում: Ճառով հանդես եկած Խորեն Նար բեյը պարզաբանում էր, որ հայ զորակոչիկներին առանց նախնական զինվորական ծառայության ու պատրաստության թշնամու դեմ ուղարկելը նշանակում է նրանց սպանդանոց ուղարկել³:

Թուրքական մամուլում հայերին անվանեցին «դավաճան և ապերախտ», մանավանդ որ հունաց պատրիարքը սուլթանին տվել էր իր համաձայնությունը⁴: Հարկ ենք համարում նշել, որ Հր. Աճառյանը վիճարկում է այս հանգամանքը և նշում, որ հույները ևս մերժել էին այդ առաջարկը⁵:

Հետագայում նույնպես օսմանահպատակ քրիստոնյաների զինվորագրության հարցը շարունակում է մնալ օրակարգում: Սուլթան Աբդուլ Համիդ II-ը (1876–1909), որը ոչ մուսուլման ժողովուրդների զինվորագրությունը ինքնասպանության հավասար բան էր համարում և մանրամասնում, որ եթե թուրքերն իբրև «տիրող տարր» օսմանյան բանակում հավասարություն հաստատեն օտար հավատացյալների հետ, ապա «ի վերջոյ պիտի գար նաեւ կարգը «յունական», «պուլկարական» բանակներու»⁶:

1908 թ. Օսմանյան Սահմանադրության վերահռչակումից հետո հայերը և իսլամ չղավանող՝ կայսրության մյուս ժողովուրդները պահանջեցին զինվորագրվելու և հավասար իրավունքներով ու պարտականություններով օս-

¹ Տե՛ս **Աճառյան Հր.**, նշվ. աշխ., էջ 15:

² **Մարաջեան Խ.**, նշվ. աշխ., էջ 25:

³ Տե՛ս **Կիրակոսյան Զ.**, Բուրժուական դիվանագիտությունը և Հայաստանը (XIX դարի 70-ական թթ.), Երևան, 1878, էջ 119:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 120:

⁵ **Աճառյան Հր.**, նշվ. աշխ., էջ 15:

⁶ **Շաղրճեան Գ.**, Ապտիւլ Համիտ Բ. Կարմիր սուլթանը, Յարակից Օսմանեան ևս հաստատութիւններ, Պէյրուժ, 1980, էջ 832:

մանյան բանակում ծառայելու թույլտվություն: Սակայն քրիստոնյաներին զինվորագրելու հարցում թուրքական կառավարությունը տատանվում էր: Այս խնդրի լուծման հետ կապված՝ կառավարությունը երկու մտահոգություն ուներ, քանզի որ դրանով նախ պետությունը գրկվում էր զինվորական տուրքից գոյացող հասույթից¹, բացի դրանից՝ ծառանում էր նաև քրիստոնյաների նկատմամբ անվստահության խնդիրը:

Զինվորագրության հարցը հայկական շրջանակներում ևս լուրջ վեճերի տեղիք է տվել բազմաթիվ ժողովների և հանդիպումների ընթացքում: Ըստ օսմանյան բանակի հայազգի սպա Գ. Սյուրմենյանի վկայության՝ «պահպանողական տարրը հակառակ էր զինուորագրութեան, իսկ երիտասարդութիւնը՝ կողմնակից էր: Ի վերջոյ, օրէնքն ալ օգնեց վերջիններուն եւ կառավարութիւնը 1910էն սկսաւ զինուոր առնել հայերէն»²:

Նման հանդիպումներից թերևս ամենանշանակալին 1909 թ. մարտին Բերայի Ս. Երրորդություն եկեղեցում տեղի ունեցածն էր, որը նախագահել է օսմանյան խորհրդարանի պատգամավոր Գրիգոր Չոհրապը: Մեկնաբանելով հավաքույթի նպատակը՝ նա շեշտել է զինվորագրության անհետաձգելի անհրաժեշտությունը. «Սահմանադրութեան իմաստին համաձայն Հայերը կ'ուզեն զինուորագրուիլ, Հայրենիքին պաշտպանութեան համար իրենց անձնուէր գործակցութիւնը բերել, վերջապէս ստանալ ազգերու հաւասարութեան իրաւունքն, որ կ'ըլի Սահմանադրութենէն: Այն օրը, որ ամէն ազգէ բանակ մը կազմուի, այն օրը Օսմանեան Տէրութիւնը բնավ վախ պիտի չունենայ օտար հարձակումներէ...»³: Նրանից հետո էլույթ է ունեցել Պետրոս Էֆ. Հալաճյանը, որը ևս անհրաժեշտ է համարել հայոց զինվորագրությունը,

---

¹ Բեդել-ի Ասքերիե (արաբերեն՝ փոխանակություն և զինվոր, զորք, զորախումբ բառերից): Թուրքերենում «բեդել» նշանակում է նաև զին, բառացի՝ զինվորական զին: Ըստ թուրքերենի՝ բանակից «ազատվելու համար հարկ, որ վճարում են ոչ մուսուլման օսմանցիները հին իրավակարգի տակ»: Սկզբնաղբյուրներում հիշատակվում է նաև որպես ասքեր բեդելիե, բեդելի ասկեր, բեդելի իսկերիե և բեդելիո, որոնք նույն անվան աղավաղված տարբերակներն են: Հիշատակվում է նաև որպես բաշխարաճ: Մինչև 1855 թ. վերանվանումը հարկը կոչվել է ջիզիլե: 20-ից մինչև 40 տարեկան մուսուլմանները համարվել են զինապարտ, ոչ մուսուլմանները զինվորական ծառայության փոխարեն վճարել են 5.000 դուրուշ: Ոչ մուսուլմաններից այս գումարի գանձումը կատարել են պետական հարկահավաքները: Զինվորական հարկերը բաշխվել են ու գանձվել բոլոր ոչ մուսուլման հպատակներից, բացառությամբ հոգևորականների: 1689-1691 թթ. ջիզիլեն հավասար էր 12, 24 և 48 դիրհեմ արծաթի: Ըստ սկզբնաղբյուրների՝ բեդել-ի ասքերիեն տատանվել է 20 և 37,5 դուրուշի միջև: XIX դ. 80-ական թթ. այն դարձել է 37, 25 դուրուշ, որը սակայն գանձվում էր 38 դահեկանի հաշվով: 1900 թ. մարտի 1-ին կրել է 6 %-ի հավելում: Մինչև 1908 թ. հասել է 54 դուրուշի: Տե՛ս **Լեոն Վարդան**, Հարկերը Օսմանեան և Պարսկական կայսրութիւններուն մէջ, Պէրոյթ, 2012, էջ 261-265, **Փափազյան Ա.**, Թուրքական վավերագրական նյութեր Օսմանյան կայսրության ոչ մահմեդական ժողովուրդների մասին (1839-1915 թ.), Երևան, 2002, էջ 173-175:

² **Միւրմենեան Գ.**, Տաճկահայ զինուոր եւ զինուորականութիւնը նախ տաճկական ապա հայկական բանակներուն մէջ, Պէրոյթ, 1967, էջ 12:

³ «Բիւզանդիոն», թիւ 3.797, Կ. Պոլիս, 1909, փետրուար 27-12 մարտ:

որպեսզի ազգը կատարելապես տիրանա իր սահմանադրական իրավունքին և ոչ թե ստրուկ դառնա՝ զրկվելով զինվորական պարտականությունից: Այնուհետև «Միթինկի» որոշումները ամփոփվել են բանաձևի մեջ և ներկայացվել Օսմանյան խորհրդարանին:

Քանի որ «Գանունը Էսասին» (Սահմանդրությունը) բոլոր օսմանահպատակներին զինվորական ծառայություն կատարելու հնարավորություն էր ընձեռում, ուստի տարակույս չկար, որ Երեսփոխանական ժողովը կվավերացներ զինվորագրության նոր օրենքը: «Վարչապետի կողմէ ըստ այսմ հրամայած է, որ այժմեն պատրաստութիւն տեսնուի ոչ-իսլամայ զինուորագրութեան համար»²: Պատերազմական նախարարությունը բոլոր հրամանատարներին կարգադրել է մարդահամար կատարող պաշտոնյաներից պահանջել զինվորական ծառայության տարիքի հասած, սակայն զինվորական պարտքը չկատարած իսլամ չդավանողների ցուցակը: Հարկ է եղել փոփոխություններ կատարել նաև ռետիֆների ցուցակներում³:

1910 թ. օգոստոսին և սեպտեմբերին հրատարակվել է գորակոչի հրամանը⁴: Ձինվորական ծառայության շրջանը սահմանվել է քսան տարի, որից երեքը նախատեսվել է կանոնավոր զինծառայության (ասքերիե նիզամիե) համար: Այնուհետև երեք տարին՝ ինթիեաթի, դրանից հետո ութ տարին՝ ռետիֆի⁵ և մնացյալ վեց տարին՝ մյուսթահֆըզի⁶: Ձինակոչիկ է համարվել յուրաքանչյուր 20-ամյա երիտասարդ⁷:

Ձինվորագրության իրավունքը և զինվորական վարժարաններում սովորելու հնարավորությունը արևմտահայության համար ունեին ոչ միայն գործնական, այլև բարոյական մեծ նշանակություն: Դրա կարևորությունը փաստում է նաև ժամանակի մամուլը, որը լեցուն էր նմանատիպ հրապարակումներով. «Ձինվորագրութեան իրավունք ոչ միայն զենքի գործածություն է և մարզանք է, այլև սրանով է միայն, որ պիտի փրկուինք կեավորի զգացումներէն և հետևաբար անոր խղճուկ կերպարանքէն»⁸:

Ամենօրյա հրապարակումներում կարելի է հանդիպել զինվորագրությանը վերաբերող ամենաբազմազան ու տարաբնույթ հոդվածների: «Ժամանակ» օրաթերթը, օրինակ, գրում էր. «Կետիկ Փաշայի Կրթասիրաց Ակումբը

---

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² «Բիւզանդիոն», թիւ 3.800, Կ. Պոլիս, 1909, մարտ 27-9 ապրիլ:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ **Վահէ Հ.**, Խարբերդ եւ անոր ոսկեղէն դաշտը, Նիւ Եորք, 1959, էջ 661-662:

⁵ Ինթիեաթի և ռետիֆները տարբեր աստիճանի պահեստային զինվորներ էին՝ պայմանավորված տարիքային խմբերով:

⁶ Մյուսթահֆըզի խմբին պատկանող զինծառայողները կրկին ծառայության էին կանչվում միայն պատերազմների ժամանակ:

⁷ Տե՛ս «Կանոնագիր ոչ իսլամ տարրերու զինվորագրութեան», թարգմանեց բացատրութեամբ Սօլախեան Կ., Կ. Պոլիս, 1910, էջ 16:

⁸ «Բիւզանդիոն», թիւ 3.727, Կ. Պոլիս, 1908, դեկտեմբեր 26-8 հունվար:

իր դասախօսութեանց շարքին մէջ կարելոր տեղ մը տուած է զինվորական վարժարանի քննութեանց պատրաստվող աշակերտներու զարգացման գործին, առաջնորդութեամբ վարժարանին տնօրէն Ներսէս Էֆ. Զաքարեանի»¹:

Ներկայացնելով մինչսահմանադրական ժամանակաշրջանում օսմանյան բանակում տիրող իրավիճակը, Գ. Մյուրմենյանը փաստում է, որ այն սոսկալի վիճակում էր. զինվորականությունը կիսամերկ էր ու անոթի, իսկ սպայական կազմը տարեկան միայն երկու անգամ՝ «պայրամէ պայրամ» էր աշխատավարձ ստանում և ապրում էր կաշառակերությամբ ու զեղծարարությամբ²:

Սահմանադրության հետ մեկտեղ՝ օսմանյան կառավարությունը հետամուտ եղավ բանակի և նավատորմի արդիականացմանը: Արդէն իսկ անհետաձգելի բարեփոխումները ենթադրում էին սպայական կազմի որակի բարձրացում, նոր սպառազինության ձեռքբերում, բանակի հրամանատարական կազմում ընդգրկվածների փոխարինում զինվորական կրթություն ստացած նոր կադրերով, զինվորական վարժարաններում ծրագրային փոփոխությունների կատարում և այլն: Սակայն, թերևս, ամենամեծ փոփոխությունը ռազմական համակարգում իսլամ չղավանդողներին գորակոչման իրավունքի տրամադրումն էր, որը դարեր շարունակ, մասնավորապէս XIX դարում, բազմիցս քննարկվել էր, սակայն որպէս օրենք չէր ամրագրվել:

Հայերի զինվորագրության հարցը քննարկվել է ոչ միայն տեղական, այլև արտասահմանյան մամուլում: Այս հարցին անդրադարձել է Բոստոնի «Հայրենիք» թերթը՝ մասնավորապէս նշելով. «Այդ օրինագիծը հաւասարութեան գաղափարին գործածական արտայայտութիւնն էր և սկիզբը բոլոր տարրերու մերձեցման և ընդհանուր շահերու շուրջ եղբայրակցութեան: Այդ օրինագիծը կնշանակէր հայուն համար թե՛ այլևս կառավարութիւնը միմեան հայու դրամի պէտք չունէր հայկական ջարդեր կազմակերպելու կամ Ատանաներ ստեղծելու...»³:

Իսկ Կ. Պոլսում հրատարակվող «Ազատամարտ» օրաթերթում կարդում ենք. «Իսլամ պետութեան մը մէջ՝ որ իր դժնդակ աւանդութիւններն ունի, ուր կրօնական զգացումը աւելի զօրաւոր է յաճախ քան քաղաքական հասկացողութիւնները, քրիստոնէայ տարրերու զինուորագրութիւնը սահմանադրական մեծագոյն յաղթանակներէն մէկն է,- և պէտք է որ զիտենանք գնահատել զայն իր իսկական արժէքովը և իր բուն ծանրութեամբ... Հայ ժողովուրդը, առանձնապէս, պարտաւոր է ուրախ և գոհ ըլլալէ իր նորակոչ զաւակներուն առաջին զինուորական համագգեստովը և առաջին զէնքովը...»⁴:

Քրիստոնյաները զինվորագրության պիտի մասնակցեին հետևյալ տոկոսային հարաբերականությամբ՝ 12,5% հույներ, 4,5% հայեր, 4% բուլղարներ և

¹ «Ժամանակ», թիւ 459, Կ. Պոլիս, 1910, ապրիլ 14-27:

² Միւրմենեան Գ., նշվ. աշխ., էջ 11:

³ «Հայրենիք», թիւ 32, Պոսթըն, 1911, օգոստոսի 1:

⁴ «Ազատամարտ», թիւ 218, 1910, փետրուար 24/9 մարտ:

4% Միրիայի կաթոլիկներ ու հրեաներ: Քրիստոնյաները կազմում էին Օսմանյան կայսրության բնակչության մեկ քառորդ մասը, ուստի բանակում ևս հարկ էր պահպանել միևնույն համամասնությունը¹:

«Բիւզանդիոն» գրում էր, որ 1912 թ. զինվորական վարժարանի շրջանավարտներին ավարտական վկայականներ հանձնելու և նրանց երդման արարողությանը ներկա են գտնվել սուլթան Մեհմեդ V Ռեշադը (1909-1918), բարձրաստիճան պաշտոնյաներ, ինչպես նաև Հունաց և Հայոց պատրիարքները²:

Թերթը միաժամանակ նշում է, որ զինվորական վարժարանի շրջանավարտ սպաների ընդհանուր թիվը հասնում էր 394-ի, որոնցից 355-ը հետևակայիններ էին, իսկ 39-ը՝ հեծելազորայիններ: Նրանց թվում կային նաև երեք հայ, չորս հույն և մեկ հրեա: Շրջանավարտ հայերն էին հեծելազորային Հարություն էֆ. Էրպուացին, հետևակայիններ Գառնիկ էֆ. Պուր և Մելքոն էֆ. Պուր: Հունիս ամսվա շրջանավարտներից 425-ը հետևակայիններ էին, իսկ 30-ը հեծելազորայիններ, որոնցից հինգը հայեր էին, մեկը՝ հույն³:

1913 թ. հունիսին զինվորական վարժարանի շրջանավարտների թիվը հասնելու էր 323 հետևակայինի և 51 հեծելազորային սպաների, որոնց թվում կային չորս հայ և երկուական հույն ու հրեա⁴:

Թերթերից բացի այս հարցին անդրադարձել են նաև տարբեր մտավորականներ՝ հրատարակելով գրքեր ու բազմաթիվ գրքույկներ ոչ միայն Օսմանյան կայսրությունում, այլև դրա սահմաններից դուրս: Հիշարժան է Միքայել Վարանդյանի գնահատականը. «Զինուորագրութեան օրէնքն ընդունեց: Ամբողջ Օսմանեան երկիրը պիտի ներկայացնէ այսուհետև մի ձոյլ բանակ, կազմած իր բոլոր կենսատու տարրերից, առանց խտրութեան ցեղի, կրօնի ու դաւանանքի: Մի քայլ ևս արւեց դէպի երկրի խաղաղացումը, դէպի Նրա ներքին կազմաւորումն ու վերազինումը... Զօրքը անհրաժեշտօրէն պիտի դառնար բոլոր հատուածներով ընդհանուր հայրենիքի, բովանդակ օսմանցիութեան շահերի ու բաղձանքների հարազատ արտայայտիչ: Օսմանեան զօրքը և օսմանցիութիւն պիտի կազմեն ոչ հակամարտ էութիւններ, այլ ներդաշնակ մի միութիւն: Եւ միևնոյն ներդաշնակութիւնը պիտի շեշտուի այսուհետև բանակի այլազան հատուածների միջև, ոչ միայն տարբեր աստիճանների, այլ և տարբեր ազգայնական մասնիկների. թիւրք ու հայ, բուլգար ու հրեա, քիւրդ ու ալբան, յոյն ու արաբ զինուորների միջև: Եւ բոլոր ազգերի համար հաւասարապէս մանտչէլի պիտի դառնան բոլոր աստիճանները»⁵:

Հստակ ըմբռնելով զինվորագրության կարևորությունը և ինչու ոչ նաև առավելությունները, մի շարք հայ երիտասարդներ դիմեցին և ընդունվեցին

¹ Տե՛ս «Բիւզանդիոն», թիւ 3.777, 1909, փետրուար 27-12 մարտ:

² Տե՛ս «Բիւզանդիոն», թիւ 4.690, 1912, մարտ 15-28:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Վարդանէան Մ., Համաժողովրդական բանակ, Ժընև, 1909, էջ 3, 6-7:

զինվորական բարձրագույն հաստատություններ: Գ. Սյուրմենյանը արդեն որպես Երզնկայում տեղակայված IV բանակի զինվորական Ռյուշտիե և Էտաստիե վարժարանների շրջանավարտ, 1910 թ. սեպտեմբերին արդեն Փանկալթը զինվորական վարժարանի՝ Հարբիեի ուսանող էր¹:

Այս վարժարանում գործում էին հետևակային և հեծելազորային բաժիններ, որոնցից յուրաքանչյուրում արդեն կային հայ ուսանողներ (Վահան Չափյան, Լևոն Մեֆերյան՝ Իզմիրից, Հակոբ Չոպանյան՝ Ֆերի գյուղից, Սամուել Գանձապետյան՝ Մարաշից, Պողոս Պետրոս և այլք): Վարժարանի երեք կուրսերում ուսանում էին շուրջ 1400 ուսանողներ: Առաջին երեք կարգերում կային ութ հայ (Կ. Պուլից՝ Գառնիկ Նավասարդյան, Վահե Չոպուրյան և Մելքոն, Թորատից՝ Հարություն (հեծալագորի սպա), Մարաշից՝ Օհանես, Սամասունից՝ Ռուբեն, Երզնկայից՝ Գալուստ Սյուրմենյան, Մերաստիայից՝ Օհանես Ակինյան)²: Հայ երիտասարդներից բացի՝ վարժարանն ուներ նաև մի քանի հույն և մեկ բուլղար ուսանողներ³:

1912 թ. ամռանը Փանկալթը վարժարանն ունեցել է շուրջ 900 շրջանավարտ, այդ թվում նաև հայ երիտասարդներ, ովքեր, ավարտելով ուսումը, ընդգրկվել են օսմանյան բանակի շարքերում՝ իբրև անդրանիկ հայ սպաներ⁴:

Սահմանադրության վերահռչակմանը հաջորդած տարիներին բարձրագույն զինվորական կրթություն ստացած առաջին հայ սպաներն ու զինվորները միամտորեն կարծում էին, որ օսմանյան կառավարության ընդունած օրենքները իրենց հավասար իրավունքներով կայսրությանը ծառայելու հնարավորություն են ընձեռելու: Այնինչ կարճ ժամանակ անց հայ զինվորականները ոչնչացվելու էին նույն պետության հրամանով՝ իրենց հետ մեկտեղ նույն հրամանագրով զորակոչված թուրք զինվորականների կողմից:

Ани Восканян – Первые армянские военнослужащие османской армии

После провозглашения конституции в 1908 г. христиане Османской империи стали требовать себе права на прохождение военной службы в османской армии. После обстоятельного обсуждения этого вопроса Османский парламент в 1910 г. принял решение о предоставлении права на мобилизацию в армию представителей народов, не исповедующих ислам. Армян стали призывать в османскую армию наряду с мусульманами, а офицеры, получившие военное образование, стали служить почти во всех воинских формированиях империи.

Ani Voskanyan - The First Armenian soldiers of the Ottoman Army

After the proclamation of the Constitution in 1908 the non-Muslim population of the Ottoman Empire started to claim the right to serve in the army. After the detailed discussion of this issue the Ottoman Parliament passed the conscription act for non-Muslims. Since then Armenians had been called up along with Muslims, and officers with military education started to serve almost in all military units.

---

¹ Տե՛ս **Միսրմենյան Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 14:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 120:

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 14:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում: